

PRIKAZ

FILOZOFIJA I ROD

Ur. Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja, Zagreb: Hrvatsko Filozofsko društvo (HFD), 2005., 340 str.

Naša je uvažena povjesničarka Mirjana Gross jednom prigodom duhovito istaknula da je historiografija malo čudna djelatnost jer su do njezine generacije o povijesti pisali isključivo muškarci, a muza joj je ipak žena – Clio. Za filozofiju ne bismo mogli ponuditi sličan ženski zaštitnički lik, no mogli bismo konstatirati isto – filozofijom su se također bavili muškarci pa možemo utvrditi da je povijest zapadnjačke filozofije androcentrična. Pred nama je zbornik *Filozofija i rod* sa čak 25 priloga, od kojih 16 pisanih perom žena, a 9 perom muškaraca. U ovom Zborniku, dakle, pri propitivanju tematskoga para "filozofija i rod" prevladavaju žene. Naravno, prevladavaju filozofkinje/filozofi, a ako unesemo odrednicu *feminizam* u onom svom značenju koji čini *sine qua non* humanizma, naći ćemo tu priloge feministica/feminista.

Vratimo se načas na početku spomenutih dvjema znanostima – filozofiji i povijesti. Ne treba posebno isticati da se temom roda bave prije svega filozofi čiji rad ne proizlazi iz tradicionalnih zasada filozofije te da povijest ovog filozofskog razvoja nije zacrtana u počecima grčke filozofije. Slično je i s poviješću – ženama se u povijesti nije bavila tradicionalno orijentirana povijest, nego je tek socijalna i antropološki usmjerena povijest svojom mikrohistorijom i zanimanjem za svakodnevicu uvela tisućama godina povijesno prešućivane, "nevidljive" žene u povijesno istraživanje, žene kojima u etabliranoj (događajnoj) povijesti "znamenitih i velikih muževa" nije bilo mjesta. Uvođenje filozofskog tematiziranja roda pridonijelo je filozofsko-povijesnom rastakanju, odnosno demontiranju novovjekovnog subjekta. Pojam "rod" jedan je od dvaju ključnih pojmova feminističke teorije, a kamen spoticanja u postfeminističkoj skepsi prema rodu. Sigurno je da će, nakon što je ugledao svjetlo dana, ovaj zbornik ublažiti u literaturi ne uvijek jasno i jedinstveno razlikovanje između termina "rod" i "spol" u nerijetko prisutnoj koncepcijskoj i terminološkoj zbrci – Qui bene distinguit, bene docet! Zbornik *Filozofija i rod*, najopćenitije rečeno, bavi se posljedicama patrijarhata kao društvenom strukturom moći, a baveći se pitanjima roda kao tvorbenim elementom društvenih odnosa između spolova, želi u konačnici proniknuti u artikulaciju moći. To čini na temelju teorijskih razmatranja i na konkretnim primjerima uočavanja i analize nejednakosti moći, rodne nejednakosti i, konačno, rodne različitosti.

Kako je došlo do ovoga *Zbornika*? U predgovoru, koji potpisuju urednici – Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić i Jasenka Kodrnja, doznajemo da su njegove klice posijane na redovitom godišnjem simpoziju HFD-a, Hrvatskog filozofskog društva, održanom 2.-4. prosinca 2004., kad je odlučeno da širu javnost upoznati treba s izborom radova s toga

skupa. Čak je 53 izlagača i izlagačica sudjelovalo na tome skupu, a objavljeno je pola priloga, 25 članaka: 19 iz Hrvatske (18 iz Zagreba i 1 iz Pule), 3 iz Ljubljane, 2 iz Beograda te 1 iz Novoga Sada. Suorganizator i sufinancijer simpozija Filozofija i rod bio je Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.

Nakon predgovora troje urednika, prevedenog i na engleski, Lino Veljak otvara aktualnu rodnu tematiku člankom "Ontologizacija rodne diferencije kao apstraktna antiteza klasičnoj metafizici" kao prvim u nizu nekoliko uvodnih teorijskih članaka o rodu. Veljak izravno ulazi u problem rodne diferencije, gdje u u filozofskoj tradiciji Zapada *čovjek* znači *muškarac*, a žena nije čovjek nego Drugo, od čovjeka različito. Nakon što isključuje ontologiziranje rodne diferencije utvrđuje da bilo koje apsolutiziranje, pa i patrijarhalno i androcentrično o razlici između muškarca i žene, rezultira novom varijantom stare metafizike kao onto-teo-kozmo-antropologije. U članku Gordane Bosanac "Univerzalnost i rod" logična pripadnost čovječanstvu kao univerzaliji proširuje se vrijednosnom osnovom pripadanja čovječanstvu na temelju osjećaja pojedinca i njegova identificiranja s pripadanjem nečemu. Drugi pojam iz naslova, rod, uključuje se u raspravu diskusijom o ženi kao tamnoj polovici svijeta, koja se nastankom grada povukla u tamu privatnog svijeta iz kojega, sve do modernoga doba, nije mogla iskoraciti u javni svijet. Iz takve mračne zatvorenosti (i time nepriznavanja i osporavanja) dokazivanje žena i ostalih depriviranih bića da pripadaju čovječanstvu radikalizira pitanje kako rodno-spolna razlika destruiira univerzalnost "čovječanstva". Intrigantnim naslovom "Deregulacija temelja" autorica Adriana Zaharijević najavljuje potrebu preustroja osnovnoga – drukčijeg (novog?) promišljanja temeljnih postavki feminističke teorije na temelju njezinih ključnih pojmova – spola i roda, pozivajući se na Judith Butler, najspominjaniju autoricu u čitavoj knjizi. Za prosječnog čitatelja "izvan struke" tematika koju problematizira Hrvoje Jurić, osim što je profesionalno zanimljivo pisana, i posebno je privlačna kao zabavno i na nekim mjestima duhovito štivo. Odaje to podnaslov Jurićeva članka "Svijet kao samovolja i predrasuda" – 'Shopenhauer o spolnosti i o ženama'. Odabравši dva Shopenhauerova teksta, "Metafizika spolne ljubavi" i "O ženama", autor raspolaže zahvalnim tekstom – najeksplicitnijim, pa i najskandaloznijim, upravo mizoginim razmatranjima spolno-rodne problematike u čitavoj povijesti filozofije. O prijelazu s tradicionalnih tema filozofskih istraživanja na rod u filozofiji, o mjestu novog susreta filozofskog mišljenja, govori Snježan Hasnaš u svom članku "Rod u filozofiji – jedno od suvremenih mjesta rastakanja tradicionalnog filozofskog subjekta". Na temelju kritičke valorizacije rodne tematike u djelima teoretičarki Judith Butler i Joan Wallach Scott, upućuje se na potiranje tradicionalnog filozofskog subjekta prema subjektu smještenom u nova područja filozofije i društvene stvarnosti. Nakon članka o rastakanju tradicionalnog filozofskog subjekta stigli smo do teksta Barbare Stamenković (je li simbolično i slučajno baš nakon rastakanja do nereda?) "Ženski nered – od legitimirajuće preko subverzivne etikete do dekonstrukcije". Naravno, riječ je o sintagmi koja označuje epistemološki nered (J. J. Rousseau), koji može poslužiti legitimiranju patrijarhalnog poretka i biti subverzivna etiketa. Izlaz iz naturalizirane konstrukcije "ženskog nereda" bit će tada dekonstrukcija roda/spola u poststrukuralističkom

preformuliranju feminističkih konstrukcija. Slobodan Sadžakov, nakon što smo se u prošlom članku bavili ženskim neredom, "smiruje loptu" i nudi nam temu univerzalnog, poopćenog kao osnovnog kairosa filozofije u svom članku naslovljenom "Filozofija u mrežama univerzalnog". Autor upućuje na filozofiju koja promišlja modernu slobodu kao autonomiju s modernom subjektivnošću, koja uključuje umnažanje i bogatstvo raznih oblika identiteta. Nakon prošloga članka o pitanjima *univerzalnog*, Jasenka Kodrnja u svom zanimljivom tekstu "Rodni aspekti etike" pokazuje važnost prepoznavanja razine *partikularnog, posebnog* (poslije u postmoderni i postfeminizmu definiranog kao Drugo – različito i posebno, isključeno i potisnuto tijekom povijesti) koju treba uklopiti između univerzalne i individualne razine. Dvostrukom perspektivom feminističke epistemologije bavi se Biljana Kašić u svom znalački pisanom tekstu "Ženski studiji: feministička epistemologija i epistemologijska savezništva", već u naslovu povlačeći crtu između feminističkog teorijskog i aktivističkog diskursa te, s druge strane, epistemologijs-ke/ih mreže/savezništava. Autorica, naime, donosi tezu da se ženski studiji svojom feminističkom epistemologijom moraju umrežiti, biti dio savezništva drugih spoznajnih matrica ili mreža kao što su postkolonijalni, granični, multietnički, kulturalni studiji u prijedlogu i naporima za konstrukcijom drukčije feminističke epistemologije kao kritičkog spoznajnog imaginarija.

Nakon niza sasvim teorijski usmjerenih članaka o problemu filozofije i roda, u radu Fahrudina Novalića "Rod, društveni položaj i moć", pitanje roda kao tvorbenog elementa u nejednakosti moći u okviru muško-ženske opozicije proširuje se informativnim konkretnim podacima o diskriminaciji žena – o ženama u strukturama moći i ženama znanstvenicama. Na taj se rad tematski nastavlja članak "Država kao bratska zajednica – Težnja Zajednici bez zajednice", u kojemu autorica Ankica Čakardić govori o trostrukom otuđenju žene pri odvajanju privatnoga (društveno-ekonomskoga) i javnoga (državno-političkoga) i pri kreiranju moderne nadržave kao međunarodno globalizirane javne zajednice. Članak Rajke Polić "Konstruiranje prapovijesti u patrijarhalnom ključu" potkrepljuje temu roda konkretnim, upravo statističkim podacima (tablično prikazanim) o patrijarhalnom obrascu u osnovnoškolskim udžbenicima čak i u prikazu, zapravo mitologizirane, slike prapovijesti. Tako dobivamo podatke o učestalosti likova u ilustracijama udžbenika – od žena, muškaraca, djece, životinja, vojnika do konja, koji autoricu dovode do duhovite (ali istinite) sintagme "životinjski sindrom" u sveprisutnosti patrijarhalnog obrasca. Na mitologiziranu, bajkovitu sliku prapovijesti nastavlja se članak o bajci "Feministička analiza bajke" autorice Maje Pan. Na primjeru bajke "Otac i njegove kćeri", zabilježene u Hercegovini, ulazimo u svijet junakinje koja, kršenjem uzoraka spolnog ponašanja i izgleda, preodjevena, svoju ulogu prilagođuje nekonformističkom ponašanju bivajući dvostruko nepokorna i nelojalna – 1. patrijarhatu, 2. heteroseksizmu. O sancta simplicitas! Usklik je to autora Milana Polića nad tradicionalnim spolnim predrasudama u članku "Rod u dekonstrukciji i rekonstrukciji spola", prikazanim posebnim, strogo odvojenim, stereotipnim obilježjima muškarca i žene. Nezadovoljni tradicionalnom raspodjelom ne samo spolnih stereotipa nego i rodnih uloga, pokreti za ženska prava često učvršćuju spolne dihotomije muško-žensko, što je,

smatra autor, presiromašan, povijesno retrogradan, a k tomu i diskriminacijski obrazac prema onima koji se ne mogu spolno svrstati ni na jednu od dviju zadanih strana. Čak je i stereotipna, opće uvriježena poveznica između historije i (ženskog) roda znanstveno analizirana u privlačnom članku "Historija i rod" Željke Matijašević. Znakovito je da se i taj pojam može uklopiti u sklop patrijarhalnosti, dotično u pobunu protiv njega, a u okviru postfeminizma, koji se zalaže za različitosti i želi tu žensku nemoć prevrednovati u žensku moć. Transgresija roda tematizirana je u okviru konteksta za zaštitu ljudskih prava u članku Jelene Poštic "Transgresija roda". Autorica propituje složenost odnosa između feminizma i transrodnosti, zamjerajući feminizmu rigidnu binarnu opoziciju između spola i roda i propitujući transfeminističke perspektive i transrodnu politiku koja uvodi pravo na rodni nekonformizam i rodnu fluidnost. Suzana Marjanić, jedina folkloristica u ovome *Zborniku*, u svom nadahnutom članku "Transrodnost (i transvršizam) i kao utopijska projekcija" razmatra mogućnost *utopijske* projekcije u budućnost (kao radikalno NE sadašnjosti koja ne pruža jednak pravni i politički status svim oblicima života) transrodnosti, androgine paradigme, kao one koja je ekološka, za razliku od plemenske matrijarhalne i hijerarhijske patrijarhalne. Članak se zaokružuje propitivanjem *transvršizma/transspecizma* u nastojanju ostvarivanja bioetičkog susreta ljudske s "neljudskom" životinjom i njihova odnosa o kojemu bi se moglo progovoriti u nekoj (ne-antropocentričnoj) animalističkoj antropologiji. Na redu je kratak prikaz prikaza Darije Žilić, djela feminističke filozofkinje i kulturalne teoretičarke Rosi Braidotti. U članku "Kratak uvid u teoriju spolne razlike u djelu Rosi Braidotti" raspravlja se ne o ženi kao biću komplementarnome muškarcu već o ženi kao kompleksnom, višeslojnom subjektu, subjektu u procesu, mutantu, problematiziranom u knjizi autorice Braidotti *Nomadski subjekti*. U članku "Imenovanje, ženski subjekt/ivitet i orođeno čitanje kulture – Ženski mjestopis Jasenke Kodrnja" Slavica Jakobović Fribec nam uspijeva pružiti autorsko djelo o autorskom djelu, kako ga naziva – ženskom mjestopisu (vile) Jasenke Kodrnja, pokušavajući ga (postmodernistički) interpretirati kao autorski tekst – bilo njezin narativni opus bilo pjesničku zbirku iz 2002. *Zagreb je ženskog spola*. To joj, zasigurno, polazi za rukom. Na članak o književnom izrazu (Jasenke Kodrnja) nastavlja se članak o likovnom izrazu žena umjetnica u članku Alenke Spacal "Pokušaj uspostavljanja autonomnog subjekta kroz autoportretni likovni izraz umjetnica". Zašto nije bilo velikih umjetnica, zašto su žene sve do proteklog stoljeća i na području likovne umjetnosti ostale označene kao drugi spol, neaktivni i nekreativni umjetnički subjekti? Autorica Spacal nudi zanimljivu tezu prema kojoj je među umjetnicama, zbog njihove povijesno uvjetovane nesubjektivitetne pozicije, moguće primijetiti jači imperativ svjesnoga konstituiranja sebe kao subjekta, potkrepljujući tu tezu zanimljivim konkretnim primjerima. Nakon umjetničkog (književnog i likovnog tematskog sklopa) dolazimo do posljednje teme – tijelo. Prvi je od pet takvih članaka "Nevjestino tijelo – od trudnog tijela do ženstvenog osvetničkog tijela u Tarantinovom Kill Bill 1 i 2" Sanje Kajinić. U tekstu se "iščitavaju" dva Tarantinova filma u okviru suvremenih interdisciplinarnih analiza tjelesnosti, gdje je tijelo ključni termin u borbi između patrijarhata i feministica. U vrlo kratkom članku "O rodu i kiborzima" Tamare Belenzada

pitanje roda se stavlja u kontekst fenomena kiborga, koji kao svojevrsan superheroj postaje podlogom za ponavljanje iste patrijarhalne matrice u budućim svjetovima. Marijan Krivak se u članku "O queer-identitetima, Chereauu, Clarku... odgovornosti!" bavi *queer*-identitetom, koji se vezuje uz nekonvencionalnost, nepristajanje na institucijske hijerarhije, posebno uz preispitivanje vrijednosnih sustava, rodnih uloga... za svijet bez nasilja. Sljedeća dva rada problematiziraju pitanje ženskog tijela, osobito kao objekta (muške) želje. Izravno to najavljuje i sam naslov teksta Hajrudina Hromadžića "Žena na hot-lineu – Nazovi ovaj broj i bit ću samo tvoja". Na kapitalističkom tržištu ponude i potražnje, ustanovljuje autor, žensko tijelo postaje iznimno vrijedno reklamno dobro, a fetišizirano žensko tijelo *hot-linea*, magnetski most u stanje zadovoljstva. Autor završava društvenokulturnom analizom prema kojoj se *hot-line* reklame dobro prilagođavaju, klišeiziraju u nacionalne ili kulturne stereotipe (npr. političko-ideološko polje konstrukcije slovenskog podalpskog nacionalnog mita – narod brda i planina; simbolika Triglava, arhetipskog, falusoidnog nacionalnog simbola, važnost uspješne tradicije zimskih sportova za Slovence itd.). Tematski nastavak o tijelu dobivamo u tekstu Gorana Pavliča "Percepcija ženske tjelesne poželjnosti", u kojemu se žensko tijelo predstavlja kroz povijest s posebnim naglaskom na debljinu. Debljina ulazi u sfere političnosti potiskivanjem problema debljine u privatne sfere, ostavljajući velik dio ženske populacije izvan okvira poželjnosti, a i normalnosti.

Ako si na trenutak dopustim biti likovnom kritičarkom, željela bih posebno pohvaliti privlačnu, maštovitu naslovnicu autorice Vanje Zarić – opipljiv dokaz nesvodivosti patrijarhalne ženske egzistencije, kako je to bilo kroz povijest, samo na reproduktivni obrazac, spolne i umjetničke reprodukcije – nego, dapače, izrazit primjer stvaralačkog, autorskog dara i individualnosti, koju je dizajnerski osmislio Luka Gusić, te tehnički dobro otisnute slikovne priloge i tabele.

Nakon uvodnoga dijela i nakon kratko prikazanih članaka – što reći na kraju? Ovaj je *Zbornik* pokazao teorijsku potkovanost autora i zavidnu zrelost (i) naše sredine u problematiziranju filozofije i roda. Možda je to i ovaj kratak prikaz, ali ipak dug put kroz 25 članaka autora i autorica, mogao bar malo predočiti. Više je članaka zorno uspjele pokazati posljedice patrijarhata kao društvene strukture moći, pri čemu je feministički i postfeministički diskurs teorijskih izvođenja bio dominantan, ali ne i jedini. Brojnost članaka odredila je velik tematski raspon koji se, kako je to istaknuto i u predgovoru knjige, "kretao od ontološko-metafizičkih do antropološko-socijalno-psiholoških pitanja ili teza o odnosu roda i njegova filozofskog utemeljenja, od socijalno-političkih do povijesno-političkih, umjetničkih (likovnih i književnih) diskurzivnih uvida u taj odnos".

Je li u korijenu materijalizma "mater" (a u korijenu muškarac "mens")? U ovom trenutku nadovezuje mi se na to asocijacija na postavku žene prema muškarcu kao prirode prema kulturi – onako kako je to označila antropologinja Sherry Ortner u svom već mnogo puta citiranom istoimenom članku. Smijemo li uopće smještavati rodnu jednakost u dihotomiju spola i roda s njihovom strogom binarnom suprotnosti kad, pokazala je to i ova knjiga, dualizmi u zapadnoj patrijarhalnoj kulturi predstavljaju važan

čimbenik opresije i dominacije? Takva i mnoga druga pitanja otvorit će se zainteresiranom, a bit će poslastica radoznom čitatelju.

Jelka Vince-Pallua